

Egyedüli megoldás nincs

A Börtönügyi Szemle 1994/4. számában olvashattuk *Fejes Imréné* a foglalkoztatásról szóló vitaindítóját, amelynek számos észrevétele véleménynyilvánításra késztet. Szándékosan kerülöm a vita megjelölést, mert alapvetően és számtalan részletében egyetértek a cikk megállapításával. Vitatható persze, nem utólagos okoskodás-e az efféle disputa, hiszen alig telt el két év a bv-munkáltatás koncepciójának kidolgozása óta, a vállalatok kialakítása pedig mindössze egy éve történt. A másik vesztély sem mellékes: személyes érintettség okán előfordulhat, hogy az olvasó nem azt nézi, mit mond a vélekedő, hanem azt, ki mondja. Mindezek ellenére – ismerve a jelenlegi állapotok ellentmondásos voltát és figyelembe véve a büntetés-végrehajtási célokat –, fontosnak tartom a különféle vélemények megismerését, ami remélhetőleg hozzájárul egy ideálisabb foglalkoztatási rendszer meghonosodásához.

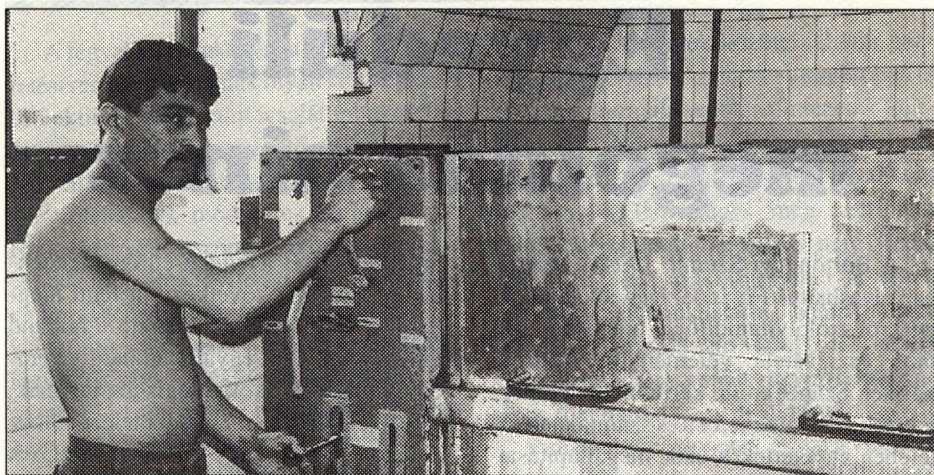
A vitairat szerzője dicséretesen nyúlt a témához. Véleményem szerint azonban a tényleges viszonyok sokrétűbbek, színebbek és összetettebbek, mint amit a vitaindító felvázol. Vizsgáljunk meg közelebbről néhány megállapítást.

„Magyarországon – az ismert okok miatt – alapvetően a munkáltatás aránya lesz a meghatározó hosszú időn keresztül a foglalkoztatáson belül...” Véleményem szerint – miközben helytálló az okok felsorolása – tévedés a tényeket leegyszerűsítve csak azokra hivatkozni. Inkább a dolgok

természetéből és a nyugat-európai tendenciákból adódóan következnek a fenti megállapítások. Példaként említhetem a holland változásokat, ahol egyáltalán nem jellemzőek a felsorolt okok, mégis azt tervezik, hogy a jelenlegi nyolcórás kötelező elfoglaltságon belül a négyórás munkavégzést növelik hat vagy nyolc órára.

„Foglalkoztatás minden olyan szervezett tevékenység, amely a fogvatartottak szabadulás utáni beilleszkedését szolgálja.” Egyet kell értenünk a megállapítással, de azt is el kell ismerni, hogy a jelenlegi munkáltatási szerkezet sajnos nem mindenben elégíti ki ezt a kritériumot. Túlságosan konzerválódtak a század elején kialakult iparágak. Sok helyütt előnytelenek a munkanemek – szövöde, varroda –, ráadásul a kedvezőtlen munkakörülmények nem keltik fel az elítéltek érdeklődését, a monoton, zajos munkafolyamatok, az egészségtelen környezet inkább taszító hatású.

„Sokuknál a motivációs háttér is hiányzik a tanuláshoz...” Hasonlóak a tapasztalataink, de mindez kifejtendő bővebben: az általános iskolai oktatás eddig tapasztalt megkülönböztetett szerepe mellett nagyobb figyelmet és anyagi forrásokat kellene szentelni a szakmai oktatásra. Az elítéltek összetétele is ezt indokolja: 18-24 százalékuk nyolc általánost sem végzett, többségük feltehetően soha nem fejezi be. 80-85 százalékuknak ráadásul semmilyen szakmai képzettsége sincs. Ezért indokolt olyan munkáltatási formákat kialakítani,

amelyek szervesen magukhoz kötik a szakképzést. Az a nyugat-európai gyakorlat, hogy szinte minden munkahelyen (4-8 személy esetében is) összekapcsolják a munkáltatást a szakképzéssel. A művezetők egyben szakoktatók. A napi munka és az oktatás ilyen szoros egymásra utaltsága segíti a szakmai motivációk megszületését.

Egy másik motivációt, az *ösztönzést* sem szabad figyelmen kívül hagyni. Ez lehet anyagi természetű – például az oktatás ideje alatt meghatározott összeg juttatása, például a tanulmányi eredménytől függően –, de lehet egyéb kedvezményekben való részesítés is.

„Ha a társadalom tagjaivá reszocializálják a bűnelkövetőket, akkor a nagyarányú deficit ellenére is társadalmilag hatékonynak, gazdaságosnak és kifizetődőnek kellene minősítenünk...” Ebben a vonatkozásban ezek a fogalmak ellentmondásosak. Ezeknek csak gazdasági környezetben lenne értelmük. A „mérlegnek” egyszerre nem lehet gazdasági és társadalmi oldala is.

A „*társadalmi hatékonyság*” ezért nem egyenlítheti ki a „*gazdasági deficitet*”, ilyen „egyenlőség” egyszerűen nem értel-

mezhető. Szigorú és következetes kritériumai vannak a vállalkozói körben a vagyon hatékony működtetésének, elsősorban a pótlás és gyarapítás kötelezettsége miatt. Ezért ebben az esetben hatékony, gazdaságos és kifizetődő az, ahol a ráfordítások megtérülnek és nem járnak veszteséggel, azaz vagyonvesztéssel. Ezeket a fogalmakat – hasonló értelmezési célból – a civilszférában a „társadalmi célok megvalósításában” elfogadott jelzőkkel kell helyettesíteni: hasznosnak, elérendőnek, elvárhatónak stb. kellene nevezni azokat.

A vitaindító – bár hosszasan elemezte a helyzetet – igazából mégsem minősíti azt. (Nem akarja, nem tudja vagy nem meri?) Mi az első?

Az egyik legellentmondásosabb összefüggést nem a fontosságnak megfelelően kezeli. Talán el kellene döntenie, mi az első, a reszocializáció vagy a gazdasági célok megvalósítása. Ha megjelölhető a priorítás, akkor abból mi következhet, mi látható előre? Kimunkálható-e a mindkét irányban használható modell, s ha igen, akkor az miért nem működik? Ha nem, akkor mik a gátlak, s azok feloldhatók-e abban a rendszer-

ben, amelyben gondolkodunk: bűnözés, eljárárs, ítélet, végrehajtás, reszocializáció, beilleszkedés vagy újabb bűnözés.

Az útkeresés, a megoldási formák számbavételénél a következőkre mindenféleképpen figyelemmel kell lenni: mi a nemzetközi tapasztalat, illeszthető-e a magyar valósághoz, s ha nem, akkor átformálható-e?

A társadalmi és gazdasági környezet „megemésztí-e” ezt a témát szélsőséges reakciók nélkül? Vajon a magyar adófizető mennyire toleráns egy sok kedvezményt nyújtó rendszerrel szemben? A vállalkozói – verseny – szektor vajon partner lesz ebben? (Tartósan elfogadja-e az állami támogatásokkal, adókedvezménnyel, a piacon megjelenő bv. társaságok protekcionista pozícióját?)

A munkavállalói oldal érdekképviselői – a szakszervezetek – megértők lesznek-e a munkaerőpiacon sajátos pozícióval rendelkező elítélt-munkaerő megjelenésével? A pénzügyi kormányzat – a mindenkori költségvetési helyzet függvényében – hajlandó lesz-e tartósan elkötelezni magát egy látszólag a büntetés-végrehajtástól elkülönített vállalkozói vagyont működtető szervezet támogatására?

Figyelembe kell venni a hazai viszonyok pönológiai sajátosságait: honnan jött az elítélt és hova tér vissza? A reszocializációs folyamatból mekkora rész jut a büntetés-végrehajtásra? Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni a jelenlegi állapotokat sem.

Érdekellentétek

Véleményem szerint az átalakulási törvény végrehajtásakor kialakult új szervezeti-végrehajtási rendszerben az egyes érdekcsoportok között alig tagadható ellentétek kerültek a felszínre. A szétválással kü-

lön érdekek determinálódtak, külön hatalmi direktívák jelenhetnek meg.

Azt, hogy jogos és szükséges volt-e a büntetés-végrehajtási tevékenység egységének ilyen mértékű felbontása, csak a jövő döntheti el. A jelenlegi, tisztán vállalkozói alapon szervezett munkáltatás – mint azt a vitaindító cikk is több helyen érinti – súlyos belső érdeellentétektől terhes. Ezek többségében a bv. sajátosságokból adódó hátrányok.

A bv. sajátosságok nemcsak a munkaerő „hatékonyágával”, valamint a nem elhanyagolható pótlólagos költségekkel jellemezhetőek, hanem olyanokkal is, mint a szervezeti keretek rugalmatlansága, a tulajdonos kialakulatlan szerepe, a bizalmi elv nehézkes érvényesülése a piacon, a tőkeérdekelttség másodlagossága (vagy hiánya), összességében a reszocializációs célok és a gazdasági feladatok keveredése. Mindezen hátrányok miatt szinte lehetetlen a piactgazdasági feltételek között versenyben maradni. Akkor is érvényesek a megállapításaim, ha e jellemzők eltérő mértékben figyelhetőek meg a bv. társaságoknál. (Zárójelben említem meg – és külön elemző tanulmány témája lehetne –, hogy egyes társaságoknál miért nem figyelhetőek meg a gazdálkodási feszültségek? A stabilitásukhoz két körülmény mindenképpen hozzájárult. Egyrészt az, hogy olyan egységek – üzemek, szalagok – működése is jellemző a szerkezetükre, amelyek polgári dolgozókra alapozódnak. Másrészt olyan ágazatok stabilizálják a helyzetet, amelyek saját tőkét nem vagy alig igényelnek, és többségükben csak a munkaerő befektetéséről van szó, Sándorháza vagy bémunkák stb.)

A jelenlegi – gazdasági társasági – szervezeti forma problémái jelzik, hogy ettől eltérő formákban is kell gondolkodni, mert

a működőképesség tartós és általános feltételeit nem képesek biztosítani. A bv. kft.-k huzamosabb ideje tartó nehéz gazdasági helyzete nem jelenti azt, hogy nincs helyük a foglalkoztatási szerkezetben. A nehéz helyzetnek nyilvánvaló oka a magyar nemzetgazdaság rendezetlen, válságos állapota. A hetvenes évek és a nyolcvanas évek első felének prosperáló időszakára összefügg az akkori gazdasági élet jellemzőivel: a piaci viszonyok torzulásával, a tömegtermelés általános voltával, az ipari partnerek voluntarista szemléletével, a pénzpiaci kondíciókkal (olcsó hitelekhez jutás lehetőségével) a munkaerőpiac keresleti állapotával (jelentős bérmunkaigények) stb. A gazdasági környezet megváltozásával szükséges a helyzet átértékelése.

Variációk

A gazdasági társasági formát csak akkor szabad fenntartani, ha az hosszú távon önfinanszírozó lehet, vagyonpótlásra és bővítésre is képes. A gt.-ken belül különbséget kell tenni az ipari és mezőgazdasági jellegű szervezetek között.

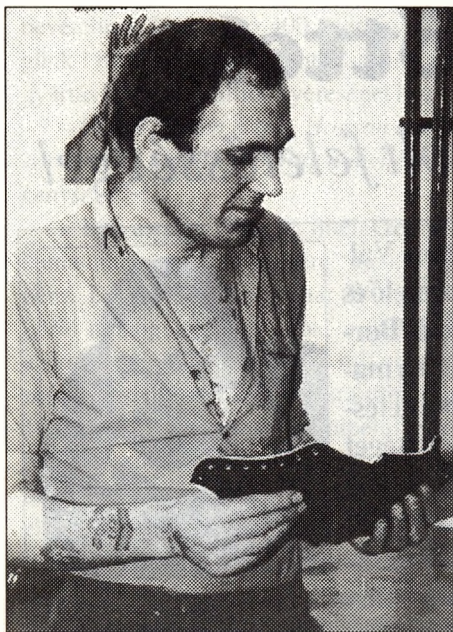
Az ipari kft.-k esetében a piaci hatások minimalizálása érdekében meg kell keresni az adottságokhoz igazodó termékstruktúrát, amely elsősorban állami megrendeléseket elégít ki. (A piachoz kell a terméket igazítani és nem az elvadult versenyben megtermelt termékhez kell piacot keresni. Ezzel elkerülhető a felesleges készletre termelés és csökkenthető az anyag- és árufinanszírozási kötelezettség.) Az ármegállapítás az állami szervek között kialakított „hivatalos” módon történne, ezzel mérsékelhető lehetne a könyörtelen piaci árhabóruk hatása.

A mezőgazdasági kft.-k esetében ki kellene bővíteni a nyitott, félnyitott végrehaj-

tási rendszer jogintézményi kereteit. A jelenlegi lehetőségeket nem tartom elégségesnek és megfelelőnek (az evsz-re és az átmeneti csoportra gondolva). El kell ismertetni, hogy az intézeteken kívüli munkáltatás lehetősége – bv. és gazdasági okokból – jelenleg nem olyan mértékű, mint azt szeretnénk. Ezért – ezt helyettesítve – lehet, hogy ennek feltételeit a bv. intézményi rendszerén belül kell megteremteni, mint ahogy 100 éve is történt (közvetítő intézetek, sajátos, egyedi szabályokkal). Ezt a szerepet a mezőgazdasági kft.-k szinte ideálisan betölthetik, figyelembe véve a sokféle és sokoldalú munkáltatási és szakképzési lehetőséget. Mindezekhez prognosztizálni kellene, hogy a fogvatartottak milyen létszáma foglalkoztatható ilyen típusú szervezetekben. Ennek ismeretében csak az ehhez szükséges termelőkapacitást kellene működtetni. Ezzel mérsékelhető lehetne a működéshez szükséges forgóeszköz – pénzeszköz – igény is. A felesleges kapacitásokat – vagyont – szervezetben belül önállóítani, privatizálni vagy bérbe adni lenne jó.

Az intézeteken kívüli külső munkáltatás lehetőségét két körülmény alapján kell vizsgálni. Tisztázandó, hogy a jogintézményi feltételek alapján milyen arányban válik szükségessé? (Véleményem szerint maximum 15-20 százalék várhatóan az ebben résztvevők aránya.) Milyen foglalkoztatási formákkal elégíthető ki az így jelentkező igény? Két fő megoldás kínálkozik. Az egyik a közismert külső vállalkozásnál történő foglalkoztatás (ezeket a gt.-k szervezhetnék); a másik lehetőség lenne az állami vagy önkormányzati munkahelyeken történő ún. „közmunka” (nem közérdekű munka) végzése.

Ezeket nem elsősorban egyes vállalkozások részére, hanem általában állami vagy

közösségi érdekek számára végzett szó szerinti „köz munkaként” szerveznék. (Környezetvédelem, egészségügy, településfejlesztés, területrendezés stb.)

Az intézetek szervezésében történő foglalkoztatás előnyeit mindazon körülmények jellemzik, amelyek a vállalkozói vagyon működtetésénél hátrányként szerepelnek: rendelkezésre áll egy adott infrastruktúra, amely egyébként elsősorban az alapfeladatok (üzemeltetés, fenntartás stb.) ellátására lett létrehozva (épületek, energiaszolgáltatás stb.).

Ha még hiányosan is, de számolhatunk a nagy tapasztalattal rendelkező személyi állománnyal is. A foglalkoztatás bizonyos rezsiköltségei másképp jelentkeznek, mint a vállalkozásnál – ezáltal eltérően terhelik a tevékenységet is. A bv. érdekek és a gazdálkodási célok összehangolása is feszültségmentesebb lehet, az ellentmondások nem vagy alig érzékelhetők. Valószínűsít-

hető, hogy a mindenkori kormányzat a bv. célok markáns megjelenítésével, megfogalmazásával fogékonyabb lesz az elítélt-foglalkoztatás anyagi finanszírozására, szemben a gt.-k által megfogalmazott igényekkel.

A költségvetési foglalkoztatás megoldásaira követendő példák a nyugat-európai megoldások.

Összességében megállapítható, hogy a foglalkoztatás jelentős szerepet tölt be a fogvatartottak nevelésében, a reszocializációban és a bűnmegelőzésben. Az is látszik, hogy a különféle érdekek, ellentmondások együttes meglétével kell számolni, amikor a foglalkoztatás lehetséges módzatait szeretnénk meghatározni. Meggyőződésem, hogy kizárólagos és egyedül tökéletes megoldás nincs, ha valaki csak ezen gondolkodik, akkor a gondok nem szűnnek meg, sőt a célok másodlagossá válnak.

Abban is biztos vagyok, hogy amikor mindhárom formát lehetségesnek és kívánatosnak tartom, egyúttal arra nem vállalkoznék, hogy ezek arányait, kialakításának pontos formáját meghatározzam. Az meg nagy hiba lenne, ha az egyszer kialakult struktúrát véglegesnek tekintenénk, mert annak mindenkor a körülményekhez, lehetőségekhez kell igazodnia (létszám, összetétel, társadalmi, gazdasági környezet, kormányzati politika, jogintézményi háttér stb.).

Hozzászólásom bizonyára szintén vitára készítené, de azzal a szándékkal készült, hogy a jelenlegi helyzetből való elmozdulás szükségességét megértesse. Befejezésül azt remélem, hogy a római történetíró, Cornelius Nepos mondása ezen a területen nem válik jellemzővé. Ő ezt mondta: „In crastinum differo res severas”, azaz „a nehéz dolgokat holnapra kell halasztani.”

Kucsera Pál